MİLLİ MÜCADELE VE CUMHURİYET DÖNEMİ ARAŞTIRMALARI I

Editörler

Mehmet EVSİLE

İbrahim SERBESTOĞLU

LIVRE DE LYON

Lyon 2025

Milli Mücadele ve Cumhuriyet Dönemi Araştırmaları I

Editors • Prof. Dr. Mehmet EVSİLE • Orcid: 0000-0001-5289-8703
• Prof. Dr. İbrahim SERBESTOĞLU • Orcid: 0000-0001-7431-1678

Cover Design • Motion Graphics
Book Layout • Motion Graphics
First Published • December 2025, Lyon

e-ISBN: 978-2-38236-205-1
DOI: 10.5281/zenodo.18118367

copyright © 2025 by Livre de Lyon
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without prior written permission from the Publisher. The author or authors of the relevant section are responsible for any copyright infringement that may occur due to the images and graphics used in the book. The editor or publisher does not assume responsibility in this regard.

OPEN ACCESS

Publisher • Livre de Lyon
Address • 37 rue marietton, 69009, Lyon France
website • http://www.livredelyon.com
e-mail • livredelyon@gmail.com

LIVRE DE LYON

BÖLÜM XII

SU VE KÜLTÜRÜN TARİHİ COĞRAFYASINDAN BİR KESİT: İSTANBUL'UN AYAZMA PANAYIRLARI

A Segment of the Historical Geography of Water and Culture: Istanbul's Ayazma (Holy Springs) Panayirs

Vedat ÇALIŞKAN

(Prof. Dr.) Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
e-mail: cografya16@gmail.com,
ORCID: 0000-0001-7129-4892

1. Giriş

Tarih boyunca çeşitli milletlerde ve kültürlerde, su kaynaklarının şifa verici olduğu inancı ve bu tür yerlere bir kutsiyet atfedilmesinin çok sayıda örneği bulunmaktadır. Uygarlık tarihinin önemli beşiklerinden biri olan Anadolu da su kaynaklarından şifa amaçlı yararlanma örnekleriyle dikkat çekici bir coğrafyadır. Anadolu'da Hititler ve Frigler, yer altı su kaynaklarını ve içinden su çıkan mağaraları, tanrıların ve ruhların dünyaya çıktıkları yer olarak kabul etmiş, tapınaklarını nehir ya da pınar kenarına kurmuşlardır (Doğaner, 2013). Yunan mitolojisinde de kuvvet tanrısı olan Herkül (Herakles) sıcak ve kükürtlü suların da tanrısıydı ve kaynak sularının şifalı etkisini Herkül'ün gücünden aldığına inanılıyordu. Fenikeliler de Yalova'da Herkül adına bir mabed inşa etmişlerdi. Romalılar döneminde de sağlık tanrısı Asklepious'un lütfu ile Yalova suyunun şifa verdiği görüşü devam etmiştir (Sofuoğlu, 1989). Pergamon (Bergama)'da M.Ö. 4. yüzyılda Yunan mitolojisindeki sağlık tanrısı Asklepious adına kurulmuş bir tedavi merkezi (Asklepion) bulunuyordu. Burası, uygulanan tedavi yöntemleri ile Batı Anadolu'nun en önemli tedavi merkezi unvanına sahipti (Kars vd., 2020). Benzer şekilde Pamukkale'nin Roma döneminde gelişmesi ve tanınması da şifalı su kaynaklarıyla olmuştur (Doğaner, 2001). Anadolu'da Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde çok sayıda su

kaynağından şifa amaçlarıyla yararlanılması birçok yerde kesintisiz olarak sürdürülmüştür.

Anadolu'da Müslüman halkların ve Hristiyan toplulukların öteden beri çeşitli su kaynaklarına kutsallık atfederek yararlandıkları çok sayıda örnek vardır. Bu tür kutsal sular geçmiş dönemlerde mitolojik tanrısal figürlerle yapılan eşleştirmeler gibi dinlerin azizleri ya da evliyaları ile ilişkilendirilmiştir. Örneğin, Şanlıurfa'da Yağmurluköy'deki (Soğmatar) bir kuyu "Hz. Musa'nın Kuyusu" olarak kabul edilmektedir. Yine Şanlıurfa'nın Eyyûb Peygamber semtinde Hz. Eyyûb'ün hastalığından yıkanarak şifa bulduğu kuyu da "Hz. Eyyûb Kuyusu" olarak bilinir. Benzer şekilde Hristiyanlar da Tarsus'taki St. Paul evinin avlusunda yer alan kuyu suyunu kutsal kabul ederler; hacı olmak için çıkılan Kudüs yolculuğunda buradaki kuyu suyundan içerlerdi (Doğaner, 2013).

Türkiye'nin yer aldığı coğrafyada dini inanışlarla en yaygın şekilde ilişkilendirilen su kaynaklarının başında "ayazma" olarak adlandırılan su yapıları gelmektedir. Ayazma, Rum Ortodokslarca kutsal olarak kabul edilen ve şifa verdiğine inanılan su kaynaklarına ve bu su kaynaklarının üzerine inşa edilen; kutsallığı kimi zaman bir aziz ya da azize ile bağlantılı ya da mitolojik bir olayla ilişkilendirilen yapılara verilen addır (Soydan, 2016). Türkçe'deki ayazma adı Grekçe "hagiasma" dan gelmektedir. "Kutsal yer" manasına gelen ayazma kelimesinin Müslüman ahalideki karşılığı daha çok "ziyaret" adı verilen yerlerdir (Eyice, 1991). Nitekim, ziyaret olarak yerlerle ayazmalar arasında işlevsel benzerlikler söz konusudur. Ayazma kelimesi daha sonraları, içinde kutsal kabul edilen su bulunan yerleri ya da kaynakları anlatmak için kullanılmıştır (Soydan, 2016). Bununla birlikte 17. yüzyılın ünlü seyyahı Evliya Çelebi'nin Seyahatname adlı eserindeki anlatımlarında, Müslüman Türklerin de bu tür kaynaklar için "ayazma" adını kullandığını, ayazma sularının şifa verici olduğuna inanıldığını; kutsal kabul edilmelerine eşlik eden bir inanış hikayesi bulunduğunu görmekteyiz:

"…Ayazmend Beyi Aliyar Bey, Karakoyunlu'dan Uzun Hasan'ın amcalarından idi. Ayazmakapısı'ndan bütün askeriyle sarıldı ve abdest tazelemek için bir ayazma kazdı. Onun için Ayazmakapısı[1] *derler, deniz kıyısında tatlı sulu bir kaynaktır"* (Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 1. Kitap 1. Cilt, 2008:61).

Evliya Çelebi bu tür su kaynaklarının kutsal ve şifa verici olmalarının dayandırıldığı efsanevi inanış hikayelerini de açıklamalarına eklemiştir:

1 *Ayazmakapısı, Aya Terapion Ayazması yakınındadır. Gülhane parkı yakınında surlara yakın bir yerdedir.*

"Aziz Pîri Merkez Efendi hayatta iken dervişlerine "Şu yerde bir kere secde ederken 'Ya Şeyh ben şu yerde yedi bin yıl mahpus bir kırmızı renkli lezzetli bir pınarım, senin sebebinle yeryüzüne çıkmaya me'murum ve beni Tanrı humma hastalığına tutulanlara çare (ilâç) olarak yaratmıştır. Elbette beni bu hapisten kurtar' diye yer altından bir ses geldi. Gelin ey dostlar, sizinle şu seccademizin olduğu yerde bir kuyu kazalım" dedi. Daha sonra bütün dervişler üşüşüp bir su kuyusu kazarlar. Hâlâ kırmızı renkli büyük bir pınardır. Bir kimse bu hoş lezzetli suyu sabahleyin üç kere kahvaltı etmeden içse Allah'ın emriyle ateşli ve yakıcı sıtmadan kurtulur. Merkez Efendi Ayazması adıyla meşhur bir su kuyusudur" (Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 1. Kitap 1. Cilt, 2008:334-335).

Evliya Çelebi benzer şekilde İstanbul'da daha çok sıtma hastalığına iyi geldiğine inanılan ayazmalardan söz eder. Bunlar arasında, Eyüp Sultan'daki mesire yerindeki ayazma (Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 1. Kitap 1. Cilt, 2008:360-361), Sütlüce'deki ayazma (Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 1. Kitap 1. Cilt, 2008: 374), Hasköy'deki İne Ayazma[2] (Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 1. Kitap 1. Cilt, 2008: 375), Rumlar'ın Ayaniko kapısı dediği Kurşunlu Mahzen-kapısında Hz. İsa bağlılarından havarîyyun ayazması örnekleri anılmaktadır (Evliya Çelebi 1. Kitap, 2. Cilt: 389).

İstanbul'da Bizans döneminden itibaren varlığını sürdüren ayazma kültürüne olan ilgi Osmanlı döneminde özellikle 19. yüzyılda artmıştır (Tuna, 2024). Kuşkusuz bu artışta, ayazmaların isim günlerinde Rum Ortodokslar tarafından düzenlenen dini panayırların büyük ilgi görmesi de etkili olmuştur. Osmanlı Devleti'nin son döneminde hemen hemen her pınar, her su, adeta bir ayazma mahiyetini almıştır. Bu husus, bir Hristiyan olan Fransız viskonsolosu E. Dutemple'ın 1883 yılında mizahi bir dille yaptığı eleştiriye de konu olmuştur:

"Osmanlı idaresinin son yıllarında Rumlar bir yerde biraz kuvvetlenip kiliselerini inşa edince, derhal gürültülü nümayişlere girişmekte, bu arada her su kaynağını takdis ettirerek, bunlara aziz ve azizelerin adlarını verip, uydurdukları bu koruyucuların renkli resimlerini buralara asmak suretiyle ayazma haline sokmakta ve bu suretle de bağış toplamaktadırlar…Bereket ki bu davranışa Türkler kayıtsız kalmaktadır. Yoksa nerede ise artık Hristiyan takdisinden geçmemiş pınar kalmayacağından, Müslümanlar, dinlerine karşı gelmeksizin içecek su bulamayacaklardır" (Dutemple, 1883, akt. Eyice, 1991).

Bazı ayazmalar yerel halkın eğlendiği, piknik yaptığı mesire yerlerinde bulunuyordu. Nitekim, ayazmaların yaygın bir kullanım örneğini, Rumlar

2 *Bu ayazma, İstanbul Ansiklopedisi arşivinde "İyne Ayazması" başlıklı taslak not olarak yer almaktadır (belge no: I22059, İstanbul Ansiklopedisi web).*

tarafından kutsiyet atfedilen ayazmalar çevresinde düzenlenen ve "Ayazma Panayırı" olarak adlandırılan etkinlikler temsil ediyordu. Burada ilginç olan, Türkler tarafından benimsenen Grek kökenli hagiasma (ayazma) kelimesinin yanı sıra bir diğer Yunanca panêgyris (panaguris: toplanma yeri, toplantı yeri) adlandırmasının, yani, "panayır"ın da Osmanlı'dan günümüze değin ortak olarak benimsenmesidir (Eyüboğlu, 1988; Durmaz, 2016; Çalışkan, 2024). Panegyris ve panayır terimleri Osmanlı ülkesinde hem Rumlar hem de Türkler tarafından benimsenerek günümüze ulaşmıştır. Bu kullanımlar çağdaş Türkiye ve Yunanistan'da halen geçerlidir.

Panayır ve fuar terimleri olarak iki ayrı adlandırmanın olması Türkiye'ye ve Türk Dili'ne özgü bir konudur. Çünkü panayır terimi esasen Rumların etkinliklerine verdiği bir isimdir. Anadolu'da Türklerin de bu ismi benimsemesiyle hatta erken Cumhuriyet döneminde bile panayır ve fuarlara ortak olacak şekilde "panayır" adı verilmiştir. Panayır kelimesi bir bakıma Anadolu'yu dünyadan farklılaştıran kültürel bir etkileşimi ve zenginliği yansıtmaktadır. Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine de geçiş yapan "panayır" terimi, bir süre sonra uluslararası ya da ulusal ölçek kazandırılan ticaret ve sergi organizasyonlarının "fuar" olarak tanımlanmasıyla panayır ve fuar terimlerinin kapsadığı anlamlar da farklılaşmıştır[3] (Çalışkan, 2024).

Yunancada "kutsal gün, ayin, bayram, Meryem Ana" vb. anlamlara gelen "panêgyris" kelimesinden türeyen panayırlar, esasen belirli yerde ve belirli tarihlerde tüccarların da buluştuğu büyük pazarlardı. Fakat buradaki çalışmada ele alınan ayazma panayırları, başta İstanbul olmak Anadolu'nun çeşitli yerlerinde Hristiyan cemaatler tarafından düzenlenen ayrı bir panayır türünü temsil etmektedir. Burada vurgulamak gerekir ki Ortodoks Rumların İstanbul'da kiliselerde düzenlediği panayırların dışında ayrıca hem kilise çevrelerindeki ayazmalarda hem de müstakil olarak ayazmalarda "Ayazma Panayırları" olarak bilinen panayırlar söz konusuydu.

Tarihsel süreçte, belirli günlerde ayazmalar etrafında gerçekleşen ve ayazma panayırı adı verilen etkinlikler özellikle Rum Ortodoksların toplumsal yaşamında ve yıllık takviminde önemli bir yere sahip olmuştur. Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine intikal eden ayazma panayırları geleneği kuşkusuz en güçlü şekilde İstanbul'da var olmuştur. Yakın geçmişe kadar İstanbul'un toplumsal ve kültürel yaşamında derin izler bırakan ayazma panayırları, günümüze ulaşan az sayıda örnek dışında neredeyse kaybolmuştur. Ayazmalar ve ayazma panayırları, su ve

3 *Panayır ve fuar terimlerinin etimolojisi için bkz. Ful, 1998;45-49;Durmaz, 2016; Çalışkan, 2024:34-38.*

kültürün etkileşimini yansıtan, Anadolu'dan kıymetli kültürel miras örnekleri olarak dikkat çekicidir.

İstanbul, tarihsel geçmişiyle bağlantılı olarak çok sayıda ayazmaya ev sahipliği yapmış ve yapmakta olan bir kenttir. Dolayısıyla literatürde, ayazmaların en fazla dağılış gösterdiği İstanbul ilindeki ayazmaları doğrudan konu alan, yayınlanmış çeşitli araştırmalar (Bayrı, 1953; Değer, 1992; Soydan, 2014; Soydan, 2016; Kafadar, 2017), lisansüstü tezler (Sofuoğlu,1989; Öretmen, 1992; Güner, 2021; Tuna, 2024), ansiklopedi maddeleri (Koçu, 1944-1973, Eyice, 1991; Karakaya, 2010) mevcuttur. Fakat İstanbul'un ayazma panayırlarının belirlenmeye çalışılması ilk olarak bu çalışma ile denenmektedir. Literatürde, İstanbul'un ayazma panayırlarını bir bütün olarak ele alan araştırmaların eksikliği bu araştırmanın ortaya konulmasına zemin hazırlamıştır. Bu nedenle, literatürde, Rum Ortodoksların İstanbul'daki ayazma panayırlarına değinen eserlerdeki bilgilerin karşılaştırılması ile İstanbul'un ayazma panayırlarının tamamını belirleyebilmek mümkün olmuştur.

2. Amaç, Veri ve Yöntem

2.1. Amaç

Çalışmada, 1950'lerin ortalarına değin yoğun bir şekilde İstanbul'da varlıklarını sürdürmüş, toplumsal kültürel yaşama damgasını vurmuş ve arkalarında izler bırakmış ayazma panayırları ele alınmıştır. "Ayazma panayırları" olarak bilinen bu örnekler, İstanbul'da genellikle Rum Ortodoks cemaatleri tarafından düzenlenirdi. Bu tür panayırlar kilise yapıları içindeki ayazmalarda ya da bütünüyle müstakil bir ayazma çevresinde olurdu. Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine intikal eden bu gelenek, kentsel gelişmenin ayazmaları etkilemesinin yanı sıra yakın tarihsel geçmişteki bazı politik nedenlerin de etkisiyle zaman içinde zayıflayarak kaybolmuştur. Ayazma panayırları günümüzde sembolik olarak çok az örnekle varlığını sürdürmektedir. Çalışma ile İstanbul'un geçmişte kalan ayazma panayırları geleneğinin başlıca özelliklerinin, mevsimsel dağılış özelliklerinin belirlenmesi ve coğrafi dağılış özelliklerinin gösterilmesi amaçlanmıştır.

2.2. Veri ve Yöntem

Hristiyan cemaatlerinin her dini panayırı bir ayazma panayırı değildir. Bu nedenle araştırmada İstanbul'un ayazma panayırlarını belirlerken, başvurulan referans kaynaklarda, o yerde bir "ayazma panayırı" düzenlendiği bilgisinin

bulunması dikkate alınmıştır. İstanbul'un ayazma panayırlarının belirlenmesinde temel olarak, bir envanter özelliği taşıyan Reşad Ekrem Koçu'nun "İstanbul Ansiklopedisi" (1944-1973) ile Çalışkan (2024)'ın tarihsel arşiv belgelerine ve gazete taramalarına dayalı olarak Türkiye ölçeğinde Hristiyan panayırlarının bir listesini sunduğu "Anadolu'nun Ticaret ve Kültür Mirasları: Tarihten Günümüze Panayırlar" adlı eserlerinden yararlanılmıştır. İstanbul Ansiklopedisi'nin, ayazma ve ayazma panayırları maddelerinde sunduğu bilgilerin yanı sıra Çalışkan (2024)'ın Hristiyan cemaatlerinin panayırlarını listelerken sunduğu ayazma panayırı bilgileri ve Bozis (2011)'in "İstanbul Lezzeti, İstanbullu Rumların Mutfak Kültürü" adlı kitabında Hristiyan cemaatlerinin İstanbul'daki dini panayırlarını işlediği bölümde belirttiği bazı ayazma panayırı bilgileri bu araştırmaya temel sağlamıştır. Bilindiği gibi İstanbul Ansiklopedisi, tarihçi ve romancı Reşad Ekrem Koçu'nun (1905-1975) ömrünün büyük kısmını adadığı, ancak tamamlayamadığı kapsamlı bir çalışmadır. Koçu, 1944'te başladığı etraflı kaynak tarama ve madde yazımı çalışmalarını vefatına kadar sürdürmüştür. Koçu'nun 24 cilt olarak planladığı ansiklopedinin G harfine kadarki ilk 11 cildi 1973'e dek aralıklarla fasiküller hâlinde basılmıştır (İstanbul Ansiklopedisi web). İstanbul Ansiklopedisi'ne elektronik ortamda erişim ve madde arama olanakları bir dizi çalışmanın sonucunda günümüzde mümkün hale getirilmiştir. Emine Gönel ve Elif Birdoğan'ın çabalarıyla korunup saklanan İstanbul Ansiklopedisi külliyatı 2018 yılında Kadir Has Üniversitesi'ne devredilmiştir. Salt ve Kadir Has Üniversitesi'nin 2018'den bu yana ortaklaşa yürüttüğü "Reşad Ekrem Koçu ve İstanbul Ansiklopedisi Arşivi Projesi"nin bir çıktısı olan istanbulansiklopedisi.org adresi, Koçu'nun yarım kalmış İstanbul Ansiklopedisi'nin A-G arası basılı ciltlerinin yanı sıra binlerce arşiv belgesini (belge, küpür, dergi vb materyali) görüntüleme olanağı sunmaktadır (İstanbul Ansiklopedisi web).

İstanbul'daki Rum Ortodoks Ayazma ve Kiliseleri maddeleri, yıllar içinde İstanbul Ansiklopedisi için İsmail Hakkı Göktürk tarafından oluşturulmuştur (Koçu, 1944-1973, Cilt 3: 1505). Ansiklopedide ayazmalar, Ayil, Ayii ve Ayios maddelerinde kaydedilmiştir. İstanbul'da panayır düzenlenen ayazmalar, yani ayazma panayırlarını belirlemek için İstanbul Ansiklopedisi arşivinde "ayazma", "panayır" ve "ayazma panayırı" maddeleri taranmıştır. Elde edilen veriler, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi panayırlarının envanterini sunan Çalışkan (2024)'ın verileriyle ve çalışmalarında ayazmalar ve ayazma panayırlarına değinen diğer araştırmacıların (Bayrı, 1953; Değer, 1992; Sofuoğlu,1989; Öretmen, 1992; Bozis, 2011; Soydan, 2014 & 2016; Kafadar, 2017; Güner, 2021; Tuna, 2024) sunduğu bilgiler ile karşılaştırılmıştır. Böylece günümüzde mevcut

olan arşiv ve referanslara dayalı olarak İstanbul'daki Ayazma Panayırlarının en doğru ve eksiksiz şekilde belirlenmesine çalışılmıştır. İstanbul'daki ayazma panayırları, panayır düzenlenme tarihleri ve lokasyon bilgileriyle birlikte tablo halinde sunularak ilk defa bu çalışmada gösterilmiştir. Bu bilgilere dayalı olarak İstanbul'daki Ayazma Panayırlarının coğrafi dağılışları da bir harita yardımıyla görselleştirilmiştir. Panayır düzenlendiği bilinen ancak konum bilgisi bulunmayan ayazmaların bazılarının lokasyonlarını belirlemek için Caner Cangül ve A. Erdem Şentürk tarafından geliştirilen "Kültür Envanteri" adlı web tabanlı projeden yararlanılmıştır (Kültür Envanteri web).

3. İstanbul'un Ayazma Panayırları ve Başlıca Özellikleri

Koçu'nun İstanbul Ansiklopedisi'nde "Ayazma, Ayazmalar" maddesinde ayazmalar tanımlanırken, İstanbul ayazmalarının panayırlarla olan bağları da açık bir şekilde ifade edilmektedir:

"Ayazmalar, putperestlikten Hristiyanlığa intikal ederek, bir aziz veya azizenin adına bağlanmış kuyu ve pınarlardır. Halk arasında suyunun türlü maraz ve illetlere karşı şifalı olduğuna inanılarak, ziyaret edilir. Adını taşıdıkları aziz veya azizenin gününde, bu ziyaretler bir panayıra dönüşür…Ayazmanın gününde, panayırında, en yakın kilisenin despotu ayazmaya gelerek ruhanî bir âyin yapılır ve bu vesile şifalı sudan içilir. Sair âdi ziyaretlerde, ayazmanın fukara sandığına gönülden kopan bir sadaka parası atılıp aziz veya azizenin ikonu önüne bir mum yakmak, ziyaret âdabındandır. Ayazmalar, Müslümanlar tarafından da ayni saf inan ile ziyaret edilir." (Koçu, 1944-1973, Cilt 3: 1505).

Reşad Ekrem Koçu'nun "halk arasında" derken dînî bir sıfat kullanmamış olması, elbette yerindedir. Zîra ayazmalar, İstanbul'da olsun Ortodoks Hristiyanların ve Müslümanların birlikte yaşadığı diğer yerlerde olsun, bütün halk tarafından şifalı addedilmiş, başkalarının azizleri evliyâsı bize yaramaz gibi bir tavrı olmayan kitlelerin ziyaretleriyle canlılığını sürdürmüştür (Kafadar, 2017). Ayazmaların suları Hristiyan kiliseleri tarafından kutsanmış olsa da bu sulardan herkes yararlanabiliyordu. Örneğin, Paşabahçe (Beykoz)'de1763 yılında yaptırılan III. Mustafa Han Çeşmesi'nin suyu da burada yer alan Ayia Kiryaki Ayazması'ndan gelmekteydi (Koçu, 1944-1973, Cilt 3: 1540-1541).

Esasen Ortodoks Yunanlarda, türbe ve manastırları şifa bulma yerleri olarak veya diğer mucizevi olaylar için ziyaret etme geleneği öteden beri yaygındır. Kırsal yerlere yapılan bu yolculuklar her ne kadar dinsel amaçlar taşısa da aynı zamanda hoşça vakit geçirmeye de yarıyordu. Bu tür ziyaretlere

Panayır (Panayirya) adı veriliyordu. Ayinin ardından genellikle müzik dans ve eğlence gelirdi. Panayırın katılımcıları için dini ve eğlence motivasyonları arasında kesin bir sınır yoktu. Yapılan bu dini geziler aynı anda hem ibadet hem de şenlik havası taşırdı (Hirscon, 2000). Ortodoks Rumlar bu geleneklerini İstanbul'da da sürdürmüşlerdir. Böylece Rumların bayram geleneklerine, bazı banliyö kiliselerinde ve ayazma çevrelerinde, İstanbul'un civar köylerinde genellikle yaz ve bahar mevsimlerinde azizlere atfen düzenlenen panayırlar da eklenmiştir. Bu etkinlikler, bir aziz adına kutsanmış ayazmalar çevresinde bir çeşit pikniği, eğlenceyi bağdaştırıyordu. Ayinden sonra ziyaretçiler yemeklerin yenmesine geçerdi. Şenlik, laternalarla (daha sonraki yıllar gramofonla) başlar, ardından şarkılar ve danslar gelirdi (Bozis, 2011).

İstanbul ayazmalarıyla ilgili ilk envanter çalışması olarak görülebilecek listelemeyi İ. Hakkı Göktürk 1947 yılında başlatmıştı. İstanbul Ansiklopedisi'nin ayazmalarla ilgili maddelerini yazan Göktürk, o tarihlerde 158 Ayazma saptamış; ancak, bunlardan 62 tanesi daha o dönemde kullanım dışı kalmıştı. İstanbul Ansiklopedisi'nde sadece Aya Paraskevi adını taşıyan 40 ayazmanın varlığını belirleyebiliyoruz. M. Halit Bayrı ise İstanbul›da 1953 yılında 126 Ayazma bulunduğunu belirtmektedir (Soydan, 2016). İstanbul Ansiklopedisi'nde, İstanbul ayazmalarının henüz 1930'larda konutların içinde ya da bahçelerinde kalmaları nedeniyle terk edildiğini ve metruk hale gelen ayazmalar bulunduğunu öğrenmekteyiz. Örneğin, Beşiktaş'ta Fulya Deresi sokağında bulunan Ayia Paraskevi ayazması bunlardan biridir (Koçu, 1944-1973, Cilt 3:1546). Bazı ayazmalar da henüz 1940'larda sularının çekilmesi nedeniyle terk edilmiştir. Örneğin, Anadoluhisarı Kanlıca arasında yer alan Ayia Paraskevi Ayazması (Koçu, 1944-1973, Cilt 3:1543) ile Yeşilköy'deki Nuri Demirağ Gök Okulu'nun avlusundaki Ayia Paraskevi Ayazması için durum böyleydi (Koçu, 1944-1973, Cilt 3,1546). 1950'lerde İstanbul›da birçoğu bostan ya da bahçelerin içinde yer alan ayazmaların bir kısmının artan şehirleşme ve imar faaliyetlerinin etkisiyle suları azalmış, suları kaybolmuş ya da kirlenmiş; nihayetinde bakımsız ve metruk hale gelerek kaybolmuşlardır.

İstanbul Ansiklopedisi'nde, yer bilgisiyle birlikte söz edilen 43 ayazma panayırının varlığını belirleyebiliyoruz (tablo 1). Fakat geçmişte İstanbul'da düzenlenen ayazma panayırlarının sayısı bundan daha fazla olabilir. Nitekim İstanbul Ansiklopedisi'nde, 1895 tarihli Serveti Fünun'un İstanbul postası ekinden yapılan alıntıda "büyük kalabalıkların toplandığı Boğaziçi panayırları olarak Arnavutköy, Göksu, Kuzguncuk, Çengelköy panayırları hakkında da

ayrıntılı bilgiler verilmektedir.[4] Burada sözü edilen Çengelköy panayırı tablo 1. içinde belirtilen Ayios Pandelemion Ayazması Panayırıdır. Kuzguncuk'taki panayır da Ayios Pandeleimon Rum Ortodoks Kilisesinin yakınındaki ayazmada düzenlenen panayırdır. Soydan (2016) da Kuzguncuk'taki panayırın İcadiye Caddesinde bulunan Ayios Pandalemion Ayazmasında olduğunu bildirmektedir (Soydan, 2016). Osmanlı arşivi taramalarına dayanarak yapılan bir başka araştırmada, buraya kadar ifade edilen ayazma panayırlarına ek olarak Aya Mama Çiftliğinde (Yeşilköy) Hristiyanların panayırı olduğu[5] ve Beşiktaş'ta Çamlıköşk karşısında ve Kalamış'ta Aya Yani Kilisesi'nde panayırlarının düzenlendiği[6] bilgisi de bulunmaktadır (Çalışkan & Sönmez, 2021). Aya Mama ayazması, Kapadokyalı Aziz Ayios Mamas'a ithafen isimlendirilmiş Ayamama deresi çevresidir. Bakırköylü Rumlar geçmişte buraya yılda bir defa faytonlarla gelerek panayır yapardı. Dileklerinin yerine gelmesi için dua okurlar, pikniklerini yapıp, yanlarında getirdikleri şişelere ayazmanın kutsal saydıkları suyundan doldurup evlerine dönerlerdi. Ataköy'ün yapılaşmaya açılmasıyla ayazmanın taşları da bu süreçte silindi ve kayboldu (Büyük İstanbul Tarihi ağ sayfası; Nezih Başgelen, 1967, akt. Çalışkan 2024). Kuşkusuz erken Cumhuriyet döneminde İstanbul'da etkinliklerle ilgili olarak başvurulması yararlı olabilecek kaynaklardan biri de Ahmet Ziya Akbulut (1869-1938) tarafından yayınlanan Takvim-i Ziya adlı almanak serisidir. 1938 tarihli Takvim-i Ziya'da Ortaköy Aya Yorgi, Latin Gül Panayırı, Kandilli, Üsküdar, Arnavutköy, Kuzguncuk ve Çengelköy panayırlarının düzenlenme tarihleri verilmektedir[7] (Akbulut, 1938). Ancak Takvim-i Ziya'da bu panayırların ayazmalarda düzenlenip düzenlenmediğine dair herhangi bir bilgi yer almaz.

4 *Arnavudköyü Panayırı" maddesi (İstanbul Ansiklopedisi); Serveti Fünun Dergisi, 11 Ağustos 1893, 5. Cilt, Sayı:126, İstanbul Postası Ekinde "İstanbul Panayırları".*

5 *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Y.MTV. 167/9, 16-04-1315, 14-09-1897*

6 *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, ZB.627/85, 11-01-1325, 24-02-1907*

7 *1938 tarihli Takvim-i Ziya'da söz edilen panayırların düzenlenme tarihleri de verilmiştir: Ortaköy Aya Yorgi panayırı (3 Mayıs), Kuzguncuk-Çengelköy panayırları (17 Temmuz), Kandilli panayırı (6 Ağustos), Üsküdar ve Arnavutköy panayırları (2 Ağustos).*

Tablo 1. İstanbul Ansiklopedisi'nde bilgi verilen ayazma panayırlarının adları, düzenlenme tarihleri ve yer bilgileri (Koçu, İstanbul Ansiklopedisi, 1944-1973).

Sıra no	Ayazma Panayırının Adı	Düzenlendiği Tarih	Yer Bilgisi, Adres
1	Agia Panaia Kimisis Kilisesi ve Ayazması	31 Ağustos,	Eğrikapı, Ayvansaray/Fatih
2	Agya Panaiya Kimisis Kilisesinde Agios Mimas Ayazması	15 Ağustos ve 11 Kasım	Mahkeme altı caddesi, Balat/ Fatih
3	Agya Panaiya Kilisesi (Ayın Biri Vefa Kilisesi) ve Ayazması	Her ayın biri	Vefa/Fatih
4	Analipsis Ayazması	Paskalya'dan 40 gün sonraki Perşembe	Kireçhane Sokağı Kuruçeşme/Beşiktaş
5	Ayia Evdoksiya Ayazması	Mart ayının ilk perşembe günü	Katip Kasım Mah. Asker Sokağı, Langa /Fatih
6	Aya Fotini Ayazması	Paskalya'dan 4 hafta sonraki Pazar günü	Çamözü Sokağı, Yeşilköy/ Bakırköy
7	Aya Kiryaki Ayazması	7 Temmuz,	Elçi Sokağı, Arnavutköy/ Beşiktaş
8	Aya Kiryaki Ayazması	7 Temmuz	Paşabahçe/Beykoz
9	Aya Marina Ayazması	17 Temmuz	İstinye/Sarıyer
10	Aya Panaiya Kimisis Ayazması	15 Ağustos	Arab Sokak, Edirnekapı/Fatih
11	Aya Panaiya Kilisesi ve Ayazması	Eylül ayının 8. günü	Belgradkapı/Zeytinburnu
12	Ayia Paraskevi Ayazması	26 Temmuz	Simitçi Salih Sokak, Yeniköy/Sarıyer
13	Ayia Paraskevi Ayazması, (Ayia Effimia Kilisesi içinde)	26 Temmuz	Mühürdar/Kadıköy
14	Ayia Paraskevi Ayazması	26 Temmuz	Şehsuvarbey Mah. Düzgün Sokak, Fatih
15	Ayia Paraskevi Ayazması	26 Temmuz	Veliefendi Hipodromu-Basmahane yakınında, Zeytinburnu

16	Ayia Paraskevi Ayazması	26 Temmuz	Arapzade Sokağı, Kumkapı/ Fatih
17	Ayia Terapon Ayazması	14 Mayıs	Mübaşir Sokak, Yeniköy/ Sarıyer
18	Ayia Vlaherna Kilisesi Rum Ortodoks Kilisesi Ayazması	2 Temmuzda başlar, 1 hafta sürer	Ayvansaray, Kuytu Sokak, Fatih/İstanbul
19	Ayia Vlaherna Ayazması	2 Temmuz	Yağhane Sokağı, Arnavutköy/ Beşiktaş
20	Ayia Zoni Ayazması	31 Ağustos	Tandır Sokak, Ayvansaray/ Fatih
21	Ayios Dimitrios Kilisesi ve Ayazması	26 Ekim	Kırbaç Sokak, Kuruçeşme/ Beşiktaş
22	Ayios İoanis Ayazması	29 Ağustos	Gökdemir Sokak, Burgazada
23	Ayios İoanis Ayazması,	24 Haziran	Rum Mezarlığı'nda, Bebek/ Beşiktaş
24	Ayios İoanis Ayazması	Ekim ayının ilk haftası	Katip Kasım Mah., Sepetçi Selim Sk. Langa/Fatih
25	Ayios İoanis Ayazması	29 Ağustos	Ebuzziya Caddesi/Yenişehir (Bilinmiyor. Belki Kartal Yakacık Ayazma?-YN)
26	Ayios İoanis Kalivitis Ayazması	15 Ağustos,	Aynül Hayat Çıkmazı Sk., Kadırga/Fatih
27	Ayios Kostantinos Ayazması	21 Mayıs	Büyükada
28	Ayios Minas Kilisesi ve Ayazması	11 Kasım	Samatya, Fatih
29	Ayios Minas Ayazması	11 Kasım	İnşirah Sokak, Bebek/ Beşiktaş
30	Ayios Nikitas Ayazması	15 Eylül	Tandır Sokağı, Eğrikapı, Ayvansaray/Fatih
31	Ayios Nikitas Ayazması	15 Temmuz	Kireçburnu Caddesi, Büyükdere/Sarıyer
32	Ayios Nikolaos Kilisesi ve Ayazması	23 Nisan	Samatya/Fatih
33	Ayios Nikolaos Ayazması	6 Aralık	Hisar Çeşmesi Sokak, Kumkapı/Fatih

34	Ayios Nikolaos Ayazması	6 Aralık	Kolej Yolu, Kuruçeşme-Arnavutköy arasında, Beşiktaş
35	Ayios Onafrios Ayazması	12 Haziran	Arnavutköy Çeşmesi Sokağı, Arnavutköy/Beşiktaş
36	Ayios Pandelemion Ayazması	27 Temmuz	Çengelköy/Üsküdar
37	Ayios Teodoros Kilisesi ve Ayazması	Martın ilk cumartesi günü	Alacami Sokak, Langa/Fatih
38	Ayios Yeoryios Ayazması	23 Nisan	Tahtaköprü Caddesi, Kızıltoprak/Kadıköy
39	Ayios Yeoryios Manastırı ve Ayazması	23 Nisan ve 24 Eylül	Büyükada
40	Balıklı Ayazması (Rum Ortodoks Kilisesi)	30 Mart	Silivrikapı/Fatih
41	Panaiya Kilisesi içinde Ayios Andonis Ayazması	1 Temmuz	Galata/Beyoğlu
42	Panaiya Kilisesi içinde Ayia Paraskevi Ayazması	26 Temmuz	Çırağan/Beşiktaş
43	Panaiya Meryem Ana adına takdis edilmiş Göksu Ayazması ve Panayırı	Eylülün 8.günü 3 gün sürerdi.	Göksu Deresinin kuzeyinde, dereye boyuna haylice uzak, 1970 de üzerinde iki fıstık çamı görülen bir tepeciğin ardındadır.

İstanbul Ansiklopedisi'nden bilgilerini derleyebildiğimiz 43 ayazma panayırına ek olarak Çalışkan (2024)'ın Türkiye'deki dini panayırları listelediği çalışmasında, bunlardan başka sözü edilen Aya Mama (Yeşilköy), Kuzguncuk Rum Kilisesi ve Ayios Pandalemion panayırı, Aya Yani (Kalamış), Ayazma (Anadoluhisarı), Ayazma Çamlıköşk (Beşiktaş), Aya Hristos (Kandilli), Hasköy Ayazma panayırı da (Çalışkan, 2024:) göz önüne alındığında, İstanbul'da yakın geçmişteki ayazma panayırlarının sayısının en az 50 olduğu anlaşılmaktadır. Böylece tüm bilgiler ışığında, İstanbul'da yakın geçmişte 150 kadar ayazma bulunduğu ve bunların üçte birinde ayazma panayırı düzenlendiği sonucuna ulaşmaktayız.

Derlenen bilgilere göre geçmişte İstanbul'un ayazma panayırları, günümüzde 10 ilçenin sınırları içinde dağılış göstermiştir. Bu ilçeler Fatih, Beşiktaş, Sarıyer, Bakırköy, Beykoz, Kadıköy, Adalar, Beyoğlu, Üsküdar ve Zeytinburnu ilçeleridir. Ayazma panayırlarının dağılışını göstermek amacıyla hazırlanan harita incelendiğinde, ayazma panayırlarının esas olarak, günümüzde Fatih ilçesi ile temsil edilen tarihi yarımadada, Haliç çevresinde, Adalar'da ve İstanbul boğazının karşılıklı yerleşmeleri çevresinde dağılış gösterdiğini görmekteyiz (Şekil 1). Geçmişin ayazma panayırları en çok, günümüzdeki Fatih (17) ve Beşiktaş (10) ilçelerinin sınırları içinde düzenleniyordu. Boğaz kıyısında büyük ilgi gören Kuzguncuk, Çengelköy, Arnavutköy ve Göksu panayırları zaten Boğaziçi panayırları olarak da anılıyordu.[8] Ayazma yapıları, İstanbul'da belirlediğimiz bu çevrenin dışında, daha geniş bir alanda dağılış gösterir. Bununla birlikte, ayazma panayırlarının daha çok 1950'lerin ortasına kadar Hristiyan yurttaşların yerleşik olduğu çevrelerle uyumlu bir dağılış gösterdiği izlenmektedir.

Ayazmaların isim günlerinde dini ibadet, piknik ve eğlenceyi bir araya getiren dini panayırlar, İstanbul'da uzun bir dönem boyunca ilgi görmeyi sürdürdüler. Surlar çevresindeki bahçelerde ve orman kenarlarında yer alan ayazmaların bulunduğu çevreler, bu tür etkinlikler için elverişli şartlar sunuyordu. Nitekim, Zanos Vasilaros, 25.4.1898 tarihli Tahidromos gazetesinde "Dini Panayırlar" isimli makalesinde çeşitli fonksiyonların bu tür panayırlarda bir arada oluşuna dikkat çekmektedir:

"…Kış mevsiminin neden olduğu ev hapsi biter, herkesin bakışları dışarıya, kır eğlencelerine yönelir.Her kim şark tipi eğlence istiyorsa panayırlara gelsin. Türlü türlü satıcılar ve eğlenceler arasında dört bir yandan kıra gelmiş çeşit çeşit insan. Bir yanda dört bir yandan gelenlerle dolup taşan mezarlıklar, dışarıda yemek yiyenler, eğlenenler, müzik eşliğinde muhabbet edenler; öte yanda papaz efendinin ebedi istirahatgahlarındaki kardeşleri için okuduğu dua…"(Bozis, 2011).

8 Serveti Fünun Dergisi, 11 Ağustos 1893, 5. Cilt, Sayı:126, İstanbul Postası Ekinde "İstanbul Panayırları".

Şekil 1. Cumhuriyet dönemi içinde İstanbul'da varlık gösterdiği belirlenen ayazma panayırlarının dağılışı

Türkiye'deki Rumların ayazma panayırları Cumhuriyet döneminde de sürdürülmüştür. Bu panayırlar arasında en büyük ilgi gören ve şöhretli panayırlar kuşkusuz Balıklı, Arnavutköy, Göksu, Kuzguncuk ve Çengelköy panayırlarıydı[9].

9 İstanbul Ansiklopedisi'nde Arnavutköy, Kuzguncuk, Göksu, Çengelköy panayırlarının birbirini izleyerek temmuz ortasından ağustos ayı sonuna kadar sürdüğü belirtilmektedir. Bu panayırların her biri pazartesi gününden başlayarak 3 gün sürerdi (Koçu, 1944-1973,Cilt 1: 257).

457 yılı civarında Bizans İmparatoru I. Leon tarafından inşâ edilen Zoodohos Piyi (hayat bağışlayan kaynak) Ayazması, suyunda mevcut balıklar dolayısı ile 17. yy. sonları ile 18. yy. başlarında önce Müslümanlar tarafından "Balıklı" diye anılmaya başladı. Bu şifalı kaynak karşısında din ve mezhep ayrılıkları kalkmıştır. Balıklı Ayazmasına gelenler ve orada Meryem Anaya bir nezir mumu dikenler arasında Ortodoks olup Rum olmayanlar, Hristiyan olup Ortodoks olmayanlar ve nihâyet Hristiyan olmayanlar, Müslümanlar pek çoktur (Koçu, 1944-1973, Cilt 4: 2016-2021).

1955'ten önce her yıl 23 Nisan'da Büyükada'daki Aya Yorgi Panayırı da ibadet ile geziyi ve kır eğlencelerini bir araya getiriyordu. Yine her yıl 6 Ağustos'ta, Büyükada'da Hristos manastırının yanındaki kahvede yapılan muazzam eğlenceyle Hristosotiros panayırı kutlanıyordu. Her 20 Temmuz'da Meğa Revma'da (Arnavutköy) kutlanan Profiti İliya panayırı, bir hafta sonra Kuzguncuk ve Çengelköy'de kutlanan Ayios Panteleimonas adına yapılan panayır gibi halk kitleleri için bir rahatlama vesilesi oluyordu. Boğaz'ın Anadolu kıyılarında kutlanan ve yaz mevsiminin en büyük eğlencesi olan Göksu Panayia panayırı ise taşrada çalışanları da kısmen bir araya getiren en büyük halk eğlencesiydi (Bozis, 2011).

"Göksu Ayazmasında Panaiya Meryem Ana adına takdis edilmiş olan panayırın şenliği, ayazma civarından Göksu Deresi boyuna ve Göksu Çayırına kadar taşardı. Evvelce panayır günlerinde Şirket-i Hayriye'nin her iki yakada yolcu taşıyan vapurları bu panayır için Anadoluhisarı İskelesine uğratılır, ilâve vapurlar konurdu… Bu tür panayırlar genellikle 3 gün sürmesine karşın, Göksu Ayazma Panayırının süresi gördüğü talep nedeniyle 20 güne uzatılmıştı." (Koçu, 1944-1973, Göksu Ayazması ve Panayırı, belge no: G2016).

Ayazma panayırlarının mevsimsel bir dağılış özelliği de dikkati çeker. Nitekim, en çok panayır temmuz ayında düzenlenir, bu ayı da ağustos ayı izlerdi. Bu özellik nedeniyle ayazma panayırları aynı zamanda İstanbul'da yaz eğlenceleri ve piknik vesilesi olarak halk kültüründe kendine bir yer edinmişti. Yılın her ayında ayazma panayırı örneği bulunsa da panayırların en az sayıda düzenlendiği aylar, ekim, ocak ve haziran aylarıydı.

Terpandros Marinos, Çengelköy cemaatinin 1951 tarihli Yılbaşı Yıllığında ise şunları yazmaktadır:

"Köyün (Çengelköy) hakiki panayırı, Ayios Panteleimonas yortusu gününde yapılır. Günler öncesinde ev kadınları panayır sırasında akraba ve tanıdıklarını misafir edecekleri için evlerini temizlemeye ve süslemeye başlarlar.

En büyük hazırlıksa meyhanelerdedir. Günler öncesinden çocuklar yolları, iplere yapıştırdıkları üçgen renkli kağıtlarla süslerdi. Bir hafta önce Profiti İliya panayırının yapıldığı Arnavutköy'den ödünç masa ve sandalyeler gelirdi. Ayios Panteleimonas arifesinde her meyhane yola ve kendi bölgesine masalar ve sandalyeler dizerdi." (Bozis, 2011).

Panayır eğlenceleri üç gün üç gece sürerdi. Yerel mezelerle birlikte bolca şarap içilirdi. Laternalar, gitarlar, mızıkalar ve zurnalar, eğlenen halkı meyhaneden meyhaneye takip ederdi. Meydanda beyaz fare ve güvercinleriyle fala bakan çerçiler mallarını çağırırlardı. Kuzguncukluların anlattıklarına göre, her dini şenlikte köyün ana caddesi kesilir, yola halılar serilir, kahvelerden masa ve sandalyeler ödünç alınır ve çevredeki dükkanlar da çiçeklerle süslenirdi. Üç gün üç gece boyunca laternalar, dans eden ve eğlenen insanlar için çalardı. (Bozis, 2011). Geçmişte Kuzguncuk'ta İcadiye Caddesinde bulunan Ayios Pandalemion Ayazmasının panayırı da 1950'li yıllara kadar sürmüştür. İstanbul'un tüm semtlerinden gelen Rumların katıldığı bu panayır da 3 gün sürmekteydi. Panayır boyunca İcadiye Caddesi çiçeklerle süslenir, eğlenceler ara sokaklara taşarak sürerdi (Soydan, 2016).

Ayazma panayırlarının bir kısmı Millî Mücadele zaferinden sonra kesintiye uğramıştır. Örneğin, Göksu'da ayazma ziyâretleri yapılmaz ve panayır da kurulmaz olmuştur. Fakat kısa bir aradan sonra senelik ziyâretler ve ortodoks âyinleri yine başlamıştır (Koçu, 1944-1973, Göksu Ayazması ve Panayırı, G2016). Hristiyan cemaatlerinin bu panayırları 6-7 Eylül Olayları olarak bilinen; İstanbul'da yaşayan Rum azınlığa karşı 6-7 Eylül 1955'te gerçekleşen organize toplu saldırılar sonrasında bir daha düzenlenmediler. Nitekim gazete arşivleri de bunu doğrulamaktadır. İstanbul'da Rum panayırları hakkında basına yansıyan en son haber 1953 yılındaki Anadoluhisarı Yenimahalle Rum Panayırına aittir (Milliyet, 17 Eylül 1953). Kuşkusuz bu olaylar Türkiye'nin diğer bölgelerindeki azınlık yurttaşların yaşamını da derinden etkiledi. Bu olaylardan sonra başta Rumlar olmak üzere çok sayıda gayrimüslim azınlık yurttaşı Türkiye'den göç ederek ayrılmıştır (Çalışkan, 2024). Bu süreçte ayazmalar çevresinde düzenlenen panayır etkinlikleri de son buldu. Fakat panayırlar düzenlenmese de birçok ayazma şifa amaçlı ziyaretlere, dilek ve adak amaçlı ziyaretlere açık olmayı sürdürdü.

Günümüzde İstanbul Tarihi Yarımadası'nda 6 adet ayazma, haftanın belirli günleri hem ziyarete hem de ibadete açıktır (Tuna, 2024). Günümüzde bu tür ziyaretlerin en yoğun gerçekleştiği yerler Balıklı Ayazması, Büyükada Aya Yorgi, Vefa Meryem Ana (Ayın Biri) Ayazması'dır.

Balıklı Ayazması'nın Zoodohos Piyi günü, günümüzde halen kalabalık ziyaretçi topluluğunu kendine çekmektedir. Panayır havası bu yönüyle halen hissedilmektedir. Çengelköy'deki Ayios Pandelemion Ayazması da günümüzde halen ziyaret edilen yerler arasındadır. Halk arasında, burada şifa bulunduğuna ve tutulan dileklerin kabul olduğuna dair inancın yaygınlaşması ve medyada buna dair haberlerin sıklıkla yer alması nedeniyle bu ayazmanın ziyaretçileri günümüzde Rumlardan çok Müslüman yurttaşlar olmaktadır. Ayazma'da 50 yıldır panayır yapılmamasına karşın sosyal medya ağlarında organize olan İstanbul Rumları sayesinde 2011 yılında tekrar panayır düzenlenmeye başlanmıştır (Soydan, 2016). Fakat geçmişin bu görkemli panayırı günümüzde artık yapılmasa da hafta içi öğle saatlerine kadar ziyaret edilebilmektedir (Soydan, 2016). Vefa'da bulunan Ayın Biri Ayazması, öteden beri her ayın ilk gününde, özellikle 1 Ocak tarihinde dilek tutmak için çeşitli dinlerden insanların ziyaret ettiği bir yerdir. Resmi bir ayin olmasa da "ayın biri" olarak bilinen dilek için buluşmalar halk geleneği ile yaşatılan bir uygulama özelliği sergilemektedir.

Fotoğraf 1 ve 2. Ayazmalar. Solda, Balıklı Meryem Ana Ayazması (fotoğraf: Kaya, Ö. 2017), Sağda Göksu Meryem Ana Ayazması (fotoğraf: Ahmet Yurtbakan, Kültür Envanteri web sayfası).

Fotoğraf 3. Balatlı Rumlar Hasköy Ayia Peraskevi Panayırında (1930). (fotoğraf: Bozis, 2000:49).

4. Sonuç

İstanbul'un ayazmalarının sayısı yıllar içinde oldukça azalmıştır. İstanbul Ansiklopedisi'nin ayazmalarla ilgili maddelerini 1947 yılında yazmaya başlayan Göktürk, o tarihlerde 158 Ayazma saptamış; ancak, bunlardan 62 tanesinin daha o dönemde kullanım dışı kaldığını da tespit etmişti. M. Halit Bayrı ise İstanbul›da 1953 yılında 126 Ayazma bulunduğunu belirtmiştir. Kaya (2017)'ya göre, 20. yy başlarında İstanbul'da bir kısmı kilise bünyesinde bir kısmı ise ayrı çevrelerde yaklaşık 150 kadar ayazma bulunuyordu (Kaya, 2017). Soydan (2016) da yakın geçmişte İstanbul'da 150 ayazma bulunduğunu ve günümüze 80 civarında ayazma ulaşabildiğini ifade etmektedir (Soydan, 2016). Veri tabanında güncel olarak (2025) Türkiye'de 60 bini aşan kültür varlığı ekleyerek sınıflandırmış olan Kültür Envanteri Projesinde sunulan bilgileri değerlendirdiğimizde, İstanbul'da günümüze ulaşan 93 ayazma yapısı belirleyebiliyoruz. Ancak bunların önemli bir bölümü metruk ve kullanılmaz haldedir.

Çalışmada belirlediğimiz üzere geçmişte İstanbul'daki ayazma panayırlarının sayısı 50'yi bulmaktaydı. Fakat çeşitli gelişmelerin etkisiyle ayazma yapıları azalırken, ayazma panayırları geleneği de neredeyse tamamen kaybolmuştur. Ayazma yapılarının azalması ve metruk hale gelmesi bir bakıma İstanbul'da kentsel büyüme ve imar faaliyetleri ile yakından ilgilidir. Kırsal çevrelerde, mesire yerlerinde ve bostanlardaki ayazmaların birçoğu şehirleşme ve imar faaliyetlerinin doğrudan ve dolaylı etkisiyle kurumuş, suyu azalmış,

suları kirlenmiş ya da inşaat faaliyetleriyle kaybolmuştur. 1950'lerden sonra İstanbul'da hızlanan şehirleşme hareketi sürecinde, içme ve kullanma suyu kaynaklarının halk sağlığını yakından ilgilendiren özellikleri nedeniyle denetim altına alınması, su kaynaklarının şebeke sistemine dahil edilmesi vb. nedenlerin de bazı su kaynaklarının kaybolmasına yol açmış olması muhtemeldir.

Ayazmaların azalmasında, insan etkinliklerinin fiziksel mekânsal müdahalelerinin dolaylı etkileri söz konusu iken, ayazma panayırları geleneğinin zayıflaması doğrudan beşeri etkilerle açıklanabilir. Ayazma panayırları geleneğinin kaybolması büyük ölçüde ayazma kültürünün taşıyıcısı Rumlar'ın İstanbul'dan ayrılması ve politik faktörlerle bağlantılıdır. Ayazma panayırı örneklerinin önemli kısmı İkinci Dünya Savaşı yıllarını izleyen 20 yıllık bir dönemde, kültür taşıyıcısı topluluğun çekilmesiyle kaybolmuştur. Bilindiği gibi Milli Mücadele dönemi ile Anadolu'nun Yunan işgalinden kurtarılması ve Cumhuriyetin kurulması ile Rumların İstanbul'daki çeşitli şenlik, bayram ve panayırları da daha sade ve gözden uzak etkinlikler halini almıştı. Fakat özellikle, 1942 yılında Varlık Vergisi uygulamasıyla başlayan ekonomik baskılar, 6-7 Eylül 1955 İstanbul Pogromu (Olayları) ile yaşanan can ve mal güvenliği endişeleriyle birleşmiştir. Son olarak, 1964-1965 yıllarında Türkiye ile Yunanistan arasındaki Kıbrıs anlaşmazlığına bağlı olarak artan politik gerilimler ve uygulanan sınır dışı etme kararları, İstanbul Rum cemaati üzerindeki baskıyı artırmıştır Yaşanan bu gelişmeler neticesinde Rumların İstanbul'dan ayrılma süreci hızlanmış; İstanbul'un Rum nüfusu hayli azalmıştır. Kaliber (2019)'a göre İstanbul'daki 80.000 kişilik Rum nüfus 1965 yılında 30.000'e gerilemiştir. Yaşanan bu sürecin neticesinde İstanbul'daki ayazma panayırları geleneği de neredeyse son bulmuştur. Fakat bu süreçte daha çok kilise yapılarının içinde ve kilise bahçelerinde yer alan ayazmalar nispeten daha iyi korunmuş ve günümüze ulaşabilmiştir. Esasen ayazmaların da dini panayırlara ziyaretçi talebi oluşturarak kiliselere önemli bir çekicilik kazandırdığı bir gerçektir. Ancak ayazmaların "su-inanç-kültür" bağlarına dayanan çekiciliği, ayazma sularının vasfını yitirmesi ya da kurumasından her zaman olumsuz etkilenmiştir. Örneğin, Edirnekapı'da Kariye Camii civârında bulunan Aya Panaiya Kimisis Kilisesi'ne ibâdete gelenlerin sayısı ayazmanın suyu olmadığı için azdı (Koçu, 1944-1973, belge no P2024). Ayazmaların suyunun azalması ya da varlıklarının tamamen ortadan kalkması da ayazma panayırlarına olan ilginin azalmasında rol oynamıştır.

Ayazmalar, dini bağlantıları olan yapılar olarak İstanbul'un kültürel peyzajında fiziksel izler bıraktığı gibi, ayazma panayırları da bir zamanlar

Türkiye'de toplumsal ve kültürel yaşama damgasını vurmuş ve izler bırakmış etkinliklerdir. Ayazmalarda gerçekleşen bu etkinliklerin mekâna yansıyan ve günümüze ulaşan başka izleri de mevcuttur. Günümüzde Türkiye'nin çeşitli yerlerinde olduğu gibi İstanbul'daki birçok yerleşim yerinin, mevkiinin, cadde ve sokakların; cami, hamam ve sarnıç gibi yapıların "ayazma" adını taşıması, geçmişte ayazmaların yaygınlığını gösteren bir kanıt olmaktadır. İstanbul'da Panayır, Ayazma, Damlataş vb yer adları da geçmişteki ayazma yapılarıyla ya da ayazma panayırlarıyla ilişkilidir. Örneğin, Topkapı-Zeytinburnu'nda günümüze ulaşmayan Yılanlı Ayazmanın bulunduğu sokağın adı günümüzde Yılanlı Ayazma Yolu'dur (Göncüoğlu, 2017). Beykoz'daki Ayia Paraskevi Rum Ortodoks Kilisesi'nin bulunduğu sokağın adı da günümüzde Panayır Sokağı'dır. Bu örnekler, ayazmalarla gelişen tarihsel ve kültürel bir mirasın mekâna yansıyan izler yoluyla günümüze ulaştığını göstermektedir.

Geçmişte kalabalık panayırların düzenlendiği ayazmalar, günümüzde daha çok şifa, dilek ve adak amaçlı bireysel ya da küçük grupların ziyaretlerine sahne olmaktadır. Ziyaretçi yoğunluğu bakımından öne çıkan örnekler ise Balıklı Ayazması, Büyükada Aya Yorgi Manastırı ile Ayın Biri Ayazması (Vefa)'dır. Büyükada'da her yıl 23 Nisan tarihinde düzenlenen dini panayır, medyada her yıl yayınlanan tanıtım haberlerinin de etkisiyle Türkiye'nin her yerinden gelen farklı inançlardaki ziyaretçilerin yoğun ilgisi altında gerçekleşir.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal eden ayazmalar ve ayazma panayırları Anadolu'nun "su-inanç-kültür" bağlamıyla değerlendirilebilecek kültürel miras değerleridir. Ayazma ve panayır sözcüklerinin Müslüman Türkler ve Ortodoks Rumlar tarafından ortak olarak benimsenmesi ve kullanılması da Anadolu'daki kültürel etkileşimin kanıtları durumundadır. Ayazma panayırlarının eğlence fonksiyonları, farklı dinlere, inançlara sahip insanların bir araya gelmesine ve eğlenmesine olanak da sağlamıştır. Bu yönüyle, tarihsel ve kültürel su yapıları olarak ayazmalar, kültürel maddi miras unsurlarını temsil ederken; ayazma panayırları da somut olmayan kültürel miras değeri taşıyan etkinliklerdir.

Tarihsel süreçlerde yaşanan çeşitli olumsuz olaylar nedeniyle ve politik nedenlere bağlı olarak, farklı milletler ve kültürler arasında diyaloğu geliştirmeyi amaçlayacak yeni organizasyonların oluşturulması ve benimsenmesi oldukça güçtür. Ancak geleneksel bir kimlik kazanmış ve kökleri oldukça eskiye dayanan, bu nedenle genel olarak benimsenmiş etkinliklerin çatısı altında ilişkiler ve diyalog geliştirebilmek kuşkusuz daha kolaydır. Nitekim günümüzde sayıları çok azalsa da ayazma panayırları Türk ve Rum toplumları arasında dostluk, anlayış ve hoşgörünün gelişmesine yardımcı olmayı sürdürmektedir. Bu

süreci pekiştirecek adımların atılması amacıyla, Türkiye'de ve Yunanistan'da geleneksel panayır etkinliklerinin düzenlendiği yerler arasında, il ve ilçeler düzeyinde kardeş şehir ilişkileri kurulması da oldukça yararlı olabilir. Esasen Türkiye ve Yunanistan'da iki toplumu bu ölçekte bir araya getiren, panayırların benzeri sosyal-kültürel ortamlar hemen hemen hiç yoktur. Panayır günlerinde farklı kültüre ve dinlere mensup insanların birbirlerinin inançlarına saygı göstermenin ötesinde, kültürlerini anlamaya çalıştıkları, ilgi gösterdikleri, birlikte eğlendikleri bir ortam meydana gelmektedir. Kökleri tarihe uzanan ayazmalar ve ayazma panayırları geleneği, farklı toplum ve kültürlerin ortak kültür miras değerini temsil eden bağlamıyla uluslararası kültür turizmin geliştirilmesine de iyi bir zemin hazırlamaktadır.

Anadolu'nun coğrafi-tarihsel-kültürel koşullarının ortaya çıkardığı ve şekillendirdiği ayazma yapıları ve ayazma panayırları, somut ve somut olmayan dünya kültür miras değerleri olarak da güçlü bir potansiyel sunmaktadır. Nitekim, Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi (ICOMOS) bünyesindeki uluslararası bilimsel komitelerinden biri olan PRERICO[10]'nun ilgi alanını dünya dinleri ve yerel gelenek ve inançlar, dini miras ve kutsal yerler de dahil olmak üzere Din ve Ritüel Anıtları ve Mekânları ile bunların somut olmayan önemleri oluşturur.

Sadece ayazma yapılarının kültürel miras olarak korunması kuşkusuz eksik bir perspektif sunar. Esasen ayazmaların çevresinde gelişen ve onunla bağlantılı olarak var olan inanç, ibadet, kültür katmanları bir bütün olarak değerlendirilmelidir. ICOMOS'un 2008'de yayınladığı Kültür Rotaları Tüzüğü'nde kültür rotaları; fiziksel olarak tanımlanabilen, tarihi özelliklere sahip, insan etkileşimi sonucu oluşmuş, zaman içerisinde somut ve somut olmayan kültürel miras çerçevesinde etkileşim sağlayan bir çeşit iletişim rotası olarak tanımlanır (Tuna, 2024). Bu perspektif içinde, somut ve somut olmayan miras değerleri ve unsurları içeren ayazmaların ve günümüze ulaşan ayazma panayırı örneklerinin kültür rotaları arasına eklenmesi, uluslararası kültür turizmine, kültürel miras değerlerin korunmasına, kültürlerarası diyaloğa önemli katkılar sağlayabileceği değerlendirilmelidir.

Kaynakça

Akbulut, A. Z. (1938). *Takvim-i Ziya-1938*. İnkılab Kitabevi.

Bayrı, M. H. (1953). İstanbul ilinde yer adları: Ayazmalar, kaynaklar. *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 715–718.

10 ICOMOS'un Dini ve Ritüel Alanlar Üzerine Uluslararası Bilimsel Komitesi

Bozis, S. (2011). *İstanbul Lezzeti, İstanbullu Rumların Mutfak Kültürü* (F. Benlisoy & S. Benlisoy, Çev.; 3. basım). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Çalışkan, V. (2010). Religious fairs of Rums on islands of Gökçeada (Imbros) and Bozcaada (Tenedos), Turkey: Opportunities for contribution to tourism and dialogue between civilizations. *Shima: The International Journal of Research into Island Cultures*, 4(2), 65–87.

Çalışkan, V. & Sönmez, A. (2021). Anatolian fairs (Panayirs) in the Ottoman period: Their distribution and main characteristics. In M. Sarıoğlan & M. F. Sansar (Eds.), *The evaluations and researches in social sciences and humanities* (pp. 49–87). Livre De Lyon.

Çalışkan, V. (2024). *Anadolu'nun Ticaret ve kültür Mirasları: Tarihten Günümüze Panayırlar*. TİAV Yayınları.

Değer, M. (1992). İstanbul ayazmalarında halk tedavisi. In *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri* (Cilt 4, ss. 79–89). Ankara.

Doğaner, S. (2001). *Türkiye Turizm Coğrafyası*. Çantay Kitabevi.

Doğaner, S. (2013). *Türkiye'de Kültür Turizmi*. Doğu Kitabevi.

Durmaz, U. (2017). Türkiye'de Etimolojik Anlamını Koruyan İki Panayır: Bozcaada Aya Paraskevi ve Gökçeada Meryem Ana Panayırı, *Motif Academy Journal of Folklore,* 10, 20, 277 – 290.

Dutemple, E. (1883). *En Turquie d'Asie: Notes de voyage en Anatolie*. Charpentier.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi (Günümüz Türkçesiyle), (2008). İstanbul, 1. Kitap, 1. Cilt, 5. baskı, haz.: S. A. Kahraman &Y. Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi (Günümüz Türkçesiyle), (2008). İstanbul, 1. Kitap, 2. Cilt, 5. baskı, haz.: S. A. Kahraman &Y. Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Eyice, S. (1991). Ayazma. In *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 4, ss. 229–230). Türkiye Diyanet Vakfı.

Ful, Dilek, Ş. (1998). "Antik Devirde Lydia'da Panayırlar, Fuarlar ve Pazar Yerleri", Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.

Göncüoğlu, S. F. (2017). Tarihî yarımadaya hayat veren su yolları. *Z Dergisi*, Güz 2017/2. Zeytinburnu Belediyesi Yayını.

Güner, O. M. (2021). *Tarihi Yarımada Alan Yönetim Planı kapsamında ayazmalar ve su kültürünün ele alınmasına yönelik bir değerlendirme* (Tez No. 671597) [Yüksek lisans tezi, Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.